

ДР. ЯКИМ ЯРЕМА

ПРОФ. УКР. МЕДАГ. ІНСТИТУТУ ІМ. М. ДРАГОМАНОВА В ПРАЗІ

—

ПРОВІДНІ ІДЕЇ
ФІЛЬОСОФІЇ
Томи МАСАРИКА

З ПРИБОВОУ 75-ЛІТТЯ НАРОДЖЕННЯ

УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ ВИДАВНИЧИЙ ФОНД

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО КОМІТЕТУ В ЧСР.

ПРАГА

Battinjer
L.T. 1922

ДР. ЯКИМ ЯРЕМА
ПРОФ. УНР. ПЕДАГ. ІНСТИТУТУ ІМ. М. ДРАГОМАНОВА В ПРАЗІ

—

ПРОВІДНІ ІДЕЇ ФІЛЬОСОФІЇ ТОМИ МАСАРИКА

З ПРИВОДУ 75-ЛІТТЯ НАРОДЖЕННЯ

УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ ВИДАВНИЧИЙ ФОНД

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО КОМІТЕТУ В ЧСР.

ПРАГА 1925

Тома Масарик не був ніколи прихильником суб'єктивізму. Про німецьку філософію висловився він цілком справедливо, признаючи їй подекуди першенство перед філософіями інших європейських народів, а проте вона не була йому по душі якраз своїм суб'єктивізмом. В «Ідеалах гуманности» між иншим розглядає Масарик головні її новітні напрямки й уважає їх здебільшого за ріжні тільки вияви одного й того самого перебільшеного суб'єктивізму, що в свідомості безсилля й безвихідности кидається з одної протилежності в другу. По Кантівському високому ідеалізму Фіхте, Шеллінґа та Гегля приходить на зміну важкий Шопенгаверівський песимізм, з другого боку знов су-

тий матеріалізм Гегелівської лівниці або крайній індивідуалізм Штірнера й Ніцше. Їх спільною осяю є одне й те саме обоготворене «Я», хоча саме розуміння його було різне і для ідеалізму воно було «духом», а для матеріалізму висловом природних вимог людського тіла або шлунка. Масарика цікавила більше всього зміслово-об'єктивна дійсність, для якої він мав тонкий обсерваційний хист. З'окрема в осередку його уваги стояла повсякчасно людина, в усіх формах свого життя як індивід, сім'я, класа, нарід і в найширшому розумінні як людство. Філософія Масарика це головним чином філософія людського життя в його різних виявах і напрямках. Його внутрішній світ думок це зовсім не якийсь собі окремий світ для себе, який утворює філософський ум у своїй напруженій і самотній задумі, щоб протипоставити його емпіричному світові, як його справлений і доскональніший образ. В образі філософії Масарика відбивається реальна дійсність так, як вона показується нам у звичайному досвіді, не підлягаючи

ніякій перебудові ні в метафізичному ні ноетичному розумінні.

Масарик як філософ не є ні метафізиком ні ноетиком, хоча його філософічна освіта закладена на студіях Плятона, Канта й Юма. Порівнюючи теми його найперших філософічних праць не можна не завважити різкого переходу в його духовім розвитку від абстрактної спекуляції до наукового трактування проблем, від метафізики до соціології, від трансцедентного світа до емпіричного й позитивного. Через три роки після складення докторської теми п.з. *«Учення Плятона про безсмертність душі»* (Відень, 1876) Масарик зготував габілітаційну працю на тему *«Самогубство, як масовий прояв модерної цивілізації»*, на основі якої отримав *veniam legendi* у віденському університеті в характері приват-доцента філософії.

З того часу він уже не повертається до трансцендентальних проблем, а вся його увага з'осереджується на проблемах практичного й конкретного людського життя. До цього життя він придивля-

ється і прислухається, відчуває його рани, критикує його недостатки, визначає йому цілі й напрямки, при чому справи цього ж життя стають неначе його власними справами. Цей зворот від теоретичної до практичної філософії треба до певної міри приписати сильному впливові французького позитивізму, сформульованого ще при кінці першої половини XIX віку Контом, але передумови для нього закладені були вже в самій індивідуальності Масарика. Річ у тому, що Масарик уже по своїй природі не вмів замкнутися в окремому світі ученого й філософа, для якого байдужим стає те життя, що хвилюючи навколо виливається в такі чи інші форми. В цьому відкривається нам нова риса індивідуальності Масарика. Він любить життя, є чуткий і вразливий на те, що в ньому твориться, і у своєму відношенні до нього кермується чуттям, хоч у принципі був свідомим інтелектуалістом і все життя бажав підпорядкувати найвищим наказам розуму. Одначе по суті він справжнім інтелектуалістом власне не

був, інтелектуалістом у розумінні людини, що служить тільки пізнавчим вимогам інтелекту й не піддається впливам емоціональної душі. Стоячи твердо за панування розуму й науки в житті, з'окрема в колективному житті, Масарик був виконавцем волі свого великого серця, що горіло бажанням направи цього життя. Розумо- і наукововласть мало бути тільки одним з головних шляхів, що ведуть до цієї високої мети. Переймаючи ідею розумовласть з західно-європейських джерел, Масарик залишався все таки незмінним Славянином, що думає і творить головно в атмосфері своїх почувань і диктатури розуму не виносить. І сам перехід Масарика до практичної філософії життя виявляє не тільки його індивідуальну, але до певної міри може й загальнославянську рису. Теоретично-абстрактна філософія не була ніколи відповідним полем для Славянина. Її місце займає в славянській творчості ірраціональна містика, як вислів чуттєво-волевих тенденцій, що більше чи менше порушують логіч-

ний хід розумування. Масарик був з'ясованим противником містицизму, але в його філософії ми побачимо теж доволі ясно зарисовані пункти, на яких вона значно відхиляється від своєї основної розумово-льоґічної лінії в сторону очевидного ірраціоналізму — від Конта до Достоевського. Не спускаючи з очей чуттєвості, як основного чинника Масарикової психіки, ми зрозуміємо деякі протилежності, які ввійшли в основу його світогляду, і цей його перехід від метафізичних проблем до проблем живого життя, і те, через що саме Масарик не міг задовольнитись ролею шкільного філософа, тільки мусів стати філософом життя свого народу й його провідником. Професорська катедра не була головним і єдиним полем його діяльності. Із його творів до області чисто фахової літератури належать хіба «Основи конкретної льогіки» (1884), видані в другому році його професорування в Празі. Але й тут автор має більш практичне, ніж теоретичне завдання перед очима. Намісць системи форм і законів

правильного думання він пробує скласти ріжноманітні галузі й роди науки в одну суцільну систему, щоб дати студентам потрібний провідник у виборі та студіюванні наук задля придбання гармонійного та повного знання в тому чи іншому напрямку. Зрештою вся майже творчість Масарика має публіцистичний характер і призначена є для як найширших кол народу з освітньо-виховною метою. У тому саме й головне її значіння.

Шляхотне спочуття, яке кермувало у всьому так гострим та ясным інтелектом, являється рівночасно й джерелом активізму Масарикової філософії. Воно переводило його від негативної критики до позитивної діяльності, від аналізу до синтезу, від теорії до реального діла. Масарик ніколи не був пасивним мисленником; спочуття, яке приковувало його думки до людського життя, викликало самозрозуміле стремління піднести те життя на вищий ступінь вартости й сили, зробити його кращим і правдивішим, глибшим і змістовнішим, доцільнішим і щасливішим. Він почував,

що слово з'обов'язує до діла, й через те він не міг відхилитися від активної участі в суспільно-народному житті, яке потребувало радикальної напрaви. З цього виникла гостра боротьба між ним і чеською відсталою інтелігенцією, що впродовж 80 і 90 років стояла на чолі народу. Обмежена тема цього викладу не дозволяє зупинятись біля окремих епізодів із життя Масарика, що могли би нам до певної міри дати деяке уявління цієї дуже гострої боротьби між провідником і народними верхами, що не розуміли його й переконані про шкідливість його праці намагались підняти проти нього трохи не цілий чеський нарід. Так, наприклад, з приводу рукописного бою звертався найповажніший чеський щоденник проти Масарика ось як: «Іди до чорта, плюгавий зраднику! Забірайся, куди тобі любо, й не важся користуватись нашою святою мовою та поганити її своїм паскудним духом! Іди до ворога, якому служиш, забудь, що породила тебе чеська мати! Щезай зі святої землі, хай вона западеться під тобою

та проковтне тебе!» Один з тодішніх поетів назвав його у своїому вірші зрадником і злочинцем, якого не породила чеська мати, а якась потвора. Зрадник, злочинець, нігіліст, чеський виродок, куплений наймит, — оце були ті епітети, якими засипувала його з різних приводів чеська преса. Чеські студенти знов зі свого боку вважали своїм національним обов'язком виступити проти Масарика з демонстрацією, як наприклад, з приводу ритуального процесу Гільснера 1899 р., а на вулиці зібралась нацькована юрба, щоб його хату обкидати камінням. Одному з провінційальних чеських патріотів прийшло навіть на гадку — з приводу рукописного бою — назвати свого пса «Масариком», а цей факт з нетаємним задоволенням розголошувала чеська преса. Іншим разом — у Пільзні — підсілись змовщики на Масарика, щоб облити йому очі заготовленим хемічним квасом, але через помилку попали на пільзенського лікаря, що йшов якраз випадково попереду нього. Самі друзі Масарика не знаходили иноді

сили, щоб опертись тиранії громадської думки й відступали то ховались від нього. Всі ці епізоди складають до купи дуже важку й високо драматичну картину боротьби між одним і масою, картину, яка подекуди дуже нагадує Ібзенового «Ворога народа». Одинцем і без анальоґії стоїть тільки сам епільот цього завзятушого двобою, в якому цей Сам-один блискуче перемагає, а переможена маса, пізнавши свій нерозум, неначе застигає в пориві, пошані й справедливій любові до свого «батенька» («татічка»), якого ще так недавно називала лжепророком і злочинцем.

Чеське життя, в яке ввійшов уперше Масарик після свого прибуття з Відня до Праги 1882 р., настільки було далеке від ідеалів, які він уже цілком ясно усвідомлював у своїй душі, що зарадити лихові могла тільки як найбільша активність. Цій потребі активності пішов Масарик далеко на зустріч. Будучи університетським професором, він був рівночасно й поруч з тим громадянським освітником і виховником, журналістом,

редактором, культурним і політичним організатором, двічі послом до Віденського парламенту (1891—3 і 1907—1910) то що. Бажаючи справити корабель національного життя на певний і правильний шлях, мусів охоплювати це життя у цілому й активно втручатись в усі головніщі його ділянки й думкою й ділом. З цієї реформаторської запопадливости випливала зовсім природно велика ріжноманітність і всебічність його так письменницько-публіцистичної, як і практичної діяльності. Не було таких струн чеського життя, на які б він не клав своїх пальців, і не було таких виявів цього життя, до яких він не підходив би з критичною думкою, наскільки вони є додатні або від'ємні з погляду найвищих інтересів нації і людства. Багато з того, що по загальному переконанні вважалось за признаку сили нації, Масарик освітлював як симптоми її слабости — і не диво, що між ним і суспільством виникла так гостра боротьба, яка почалась з 1886 р. голосним і дуже пристрасним спором за і проти

рукописів (Королеводвірського й Зеленогірського — підроблених Ганкою).

Про різноманітність і всебічність духових інтересів Масарика свідчать уже хоч би самі тільки заголовки його дрібніших та більших друкованих творів. Ось вони: *«Про гіпнотизм»* 1880 (прилюдний виклад), *«Самогубство»* 1881 (габілітаційна дисертація), *«Б. Паскаль»* 1883 (вступна лекція у Празькому університеті 1882), *«Про студіювання поетичних творів»* 1884, *«Теорія історії по Беклю»* 1884, *«Рахунок імовірности й Юмова скептика»* 1884 (прилюдний виклад), *«Основи конкретної логіки»* 1884. В дальшій творчості слідний перехід до практичних проблем, а зокрема до проблем і справ чеського життя: *«Статті до рукописів»* 1886, *«Славнофільство І. В. Кіреєвського»* 1889, *«Людина і природа»* 1890, *«Промова в Піску й у Страконіцах»* 1891, *«Колярева славянська взаємність»* 1894, *«Чеське питання»* 1895 (основний твір про напрямки та ідеали національного відродження Чехів), *«Наша теперішня криза»* 1895 (критика ме-

тод і шляхів чеського руху), «*Про сучасну еволюційну філософію*» 1896, «*Іван Гус*» 1896 (розгляд чеської реформації у звязку з національним відродженням), «*Карло Гавлічек*» 1896 (розгляд напрямків та ідеалів чеського політичного відродження), «*Модерна людина й релігія*» 1897, «*Церква й держава*» 1898, «*Соціальне питання*» 1898 (критика Марксизму), «*Гус чеським студентом*» 1899, «*Політіамія й моногамія*» 1899, «*Про ритуальний забобон*» 1900, «*Восьмигодинна праця*» 1900, «*Історичне і природне право*» 1900, «*Суть і метода соціології*» 1901, «*Ідеали гуманности*» 1902 (синтеза Масарикової філософії), «*В боротьбі за релігію*» 1904, «*Перегляд найновіщої філософії релігії*» 1905, «*Національна філософія новіщої доби*» 1905, «*Клерикалізм і соціалізм*» 1907. — У звязку з парламентарною діяльністю вийшли: «*Увідна промова в парламенті*» 1907, «*За свободу сумління й науки*» 1907 (промова проти клерикальних посягань на автономію університетів), «*Наука й церква*» 1908, «*Суд за державну зраду в Загребі*» 1909,

(оборона 53 за «зраду стану» увязнених Сербо-хорватів), *«Австрійська закордонна політика й дипломатія»* 1911, *«Етика й алькоголізм»* 1912, *«Паляцького ідея чеського народу»* 1912, *«Росія»* 1914, *«Промови»* — 1918 і 1919, *«Росія й Європа»* 1919 (продовження «Росії» й найбільша по методі та змісту головна наукова праця Масарика), *«Нова Європа»* 1920 (написана в часі великої війни для цілів чеської пропаганди по тім боці фронту), принагідні післання до визволеного й незалежного чеського народу (з останніх років) і т. ин.

Вже на основі цього короткого підрахунку Масарикових творів треба підкреслити ще одну основну рису його філософії, а саме її чесько-національний характер. В її осередку стоїть чеська проблема, а її останньою метою є визволення та вивищення чеського народу. Воно може здатися декому парадоксом, що Масарик в основу своєї розвязки чеської проблеми поклав якраз філософію гуманности. Цього ще більш ніж хто-инший не могли зрозуміти че-

ські націоналісти, які прозвали його на глум «фільсофом самогубства», бо були того погляду, що чеському народові треба з'огрівати й підсиляти свого духа не ученням любови і вселюдського братання, а палкою проповіддю ненависти до його споконвічного ворога. Шлях, по якому Масарик хотів вести свій поневолений нарід, вони з samozрозумілим гнівом затривожених патріотів відкидували як шлях, про який думати може тільки байдужий космополіт або нікчемний зрадник свого народу. У своїх висновках про Масарикову ідеологію вони мали на увазі резигнацію зі своїх ідеалів, пацифізм, примирення з ворогом, приєднання з інтернаціоналізмом, тоді як чеський нарід потребував — на їх думку — удвоє чи утроє більше національного шовінізму, розбудження самих найспідніщих сил самозаховного інстинкту і зреволюціонування чеських мас, щоб приневолити ворога рахуватися з урухомленою силою, готовою навіть на крайні засоби у своїй святій боротьбі за права нації. Одначе їх об-

винувачення Масарикової національної філософії в «самогубних» тенденціях не були справедливі, бо й його найвищою мрією було те саме, що й для кожного щирого чеського патріота, тільки що до засобів і шляхів була велика між ним і ними різниця. Для Масарика, як реаліста, чеська проблема являлась проблемою існування й визволення *малого* народу, якому ні те так несприятливе географічне положення, ні сама порівнюючи невелика чисельність не дозволяли покладати надій на успіхи фізичної боротьби проти насилля. Зваживши всі ті обставини відчуємо й мотиви, свідомі чи підсвідомі, які давали напрямок міркуванням Масарика. Малий нарід, якого фізичне геройство освободити не може, повинен — думав Масарик — стреміти до того, щоб стати героєм у моральному світі. Тільки це може допомогти йому в його сучасному становищі. Для того треба, щоб він узброївся зброєю духа, зібрав усю свою моральну силу, став доскональнішим у собі самому — з внутрішнього боку, і перейшов у ряди

передових працівників для здійснення
що найкращих ідеалів людства. Тоді його
існування набере зі вселюдського по-
гляду цінного змісту і стане важною та
неминучою складовою частиною життя
всього кращого світа. Через духовне
самоповищення і з'єднання національ-
них ідеалів зі стремліннями людства йти
до осягнення національної мети — оце
й був Масариків шлях, якого не розу-
міли й не могли розуміти його сучасни-
ки, які звикли були думати готовими
категоріями щоденної політики. Це й є
рівночасно провідна ідея, в якій неначе
в сочці збираються та з'єднуються про-
міні Масарикової філософії. На ній
основується й нею завершується його
світогляд.

В питаннях метафізичного характеру Масарик заявив себе дуалістом, що визнає два окремі й самостійні принципи всього буття — дух і матерію і вірить у те, що дух панує тілом. Він не береться ніде логічно доказувати того, що йому являється зі становища буденного досвіду й здорового людського розуму самозрозумілою й певною річчю. Студії Плятона утвердили його в переконанні, що поза світом матерії існує безсмертна душа, а реалізм сучасної доби не дозволяв йому заперечувати реальности матерії й як людина з сильно розвинутим змислом для об'єктивної дійсности не міг погодитися з ученням спіритуалізму, що перекреслював матеріяльну сторону буття, розпускаючи її в духовности. На-

проти спіритуалістичного перебільшування духа він учив шанувати тіло. «Не цурайтеся тіла! Все зло, яке є, не походить з тіла, тільки з духа, а тому дух потребує освіти й удосконалення». На матеріяльно-економічну основу людського життя він кладе велику вагу у своїй філософії, а проте він був рівночасно неприєднаним ворогом матеріалістичної теорії, що все духове позбавляла всякого реального буття, значіння і впливу на розвиток і життя людини. Він надто любив людину, щоб міг уявляти її як механізм, яким порушає тільки голодний шлунок. Таке ясування людини, її життя й творчости було йому осоружне і з тим він ніколи не таївся. Проти цього бунтувалося все його чуття, яке наказувало вірити в силу вищого над тіло духа, що виявляється в думках, почуваннях і хотіннях людини, в її ідеалах і моральних змаганнях.

Монізм у розумінні Спінози чи Гегля, який проголошував все духове і матеріяльне за два рівновартні й паралельні вияви одної субстанції або Бога й тим

переходив у пантеїзм, Масарик відкидав як аморальний. Визнавши, що Бог є у всьому й усе, що є й діється, походить з Бога й є в своїй основі боже, треба б прийняти за правду й те, що немає в світі ні добра ні зла, бо все є в однаковій мірі боже, а тоді зайвою стане етика, яка відділяє добро від зла й наказує жити по доброму, тоб то морально. Масарик, який клав мораль у самі підвалини людського життя й без неї не уявляв можливості життя людей узагалі, побоював моністичний пантеїзм, як учення для життя шкідливе.

Тим і вичерпуються думки Масарика, що доторкаються абстрактної основи буття. Його увага перейшла дуже рано на емпіричний світ, який у той час по мірі росту впливу Контового позитивізму набірав значіння єдиної справжньої реальності. Позитивізм будучи по суті висловом реакції проти сваволі філософічно-метафізичної спекуляції, що мало-важила й заперечувала іноді безсумнівні наукові правдопізнання, протиставив їй своє учення про три стадії в роз-

витку людського пізнавчого духа. У першій стадії людське знання мало теологічний характер; поглиблюючись і удосконалюючись, воно визволилось від теологічного світоуявлення й перейшло на ґрунт метафізики; сьогодні воно визволюється й від метафізичної фантастики, а її місце займає позитивне знання, яке дають достотні й емпіричні науки. Від теології через метафізику до справжньої й чистої науки — оце й є та еволюція, яку пройшла людська думка. Правди, які встановляла теологія й метафізика, виникали не як чистий результат пізнавчої праці інтелекту, але підсказувались почуваннями то бажаннями й через те вони — не є правдами. Правдою є тільки те, ще вперли доказати науки, для яких не мають сили емоції, а дійсністю є тільки світ, що лежить у межах можливого досвіду. Доповнювання його світом другим, трансцендентним, це діло романтичної поезії, теології й метафізики, словом — не науки. Уявлення про такий світ впливає з бажання, а не з пізнання. Він існує тільки в неза-

доволеній уяві спекулятивного філософа. Дійсним є тільки світ, який досліджують науки. Все інше являється виплодом уяви, наладженої тими чи іншими почуваннями та бажаннями. Таким робом позитивізм ставив передумовою всякого справжнього знання наукові методи досліду й об'єктивність, себ то його незалежність від ірраціональних чинників — почувань та бажань. Тому поза межами наук не може бути науки. Де кінчається поле науково-об'єктивного пізнання, там кінчається пізнання взагалі. Правда тільки в науках, які тримаються емпіричного ґрунту й слухаються тільки розуму. В парі з тим підкреслював позитивізм іще й велику вартість наук для практичного життя. Вони мають метою дати об'єктивне знання теперішньої дійсності, щоб можна передбачати майбутнє й відповідно тому влаштуватись практично. Завдяки наукам можливий є поступ від злидених і примітивних до щораз доскональніших форм і засобів життя.

З цього боку мітольоґія й метафізика є зовсім безвартісні.

З позитивізмом поділяє Масарик своє велике довірря до наукового знання і своє змагання за встановлення влади науки; в душі позитивізму вважає наукове пізнання за передумову практичної діяльності й формулує своє розуміння правди.

Ще будучи студентом у Відні, Масарик обєднав своїх найблищих товаришів у гурток відродження («Tugendbund»), в якому кожний із членів святочним способом складав обіт, що житиме в душі прийнятих гуртком кличів: «Knowledge is power» (знання це сила) і «правдою до права». Для з'ясування, наскільки Масарик остався на все своє життя вірним ідеалам своєї молодости, годиться з'окрема підкреслити його запал до правди, який накликав звичайно проти його одного силу ворогів. В ім'я правди розпочав він бій проти фальшованих рукописів, які все чеське громадянство вважало недоторкальними святощами, що мали служити доказом ще доісторичної

культурної високої зрілості чеського народу. Але Масарик, не зважаючи на схвильовану лютість і грізну поставу своїх земляків, спокійно міркував своє: «Честь народу вимагає, щоб брехні не обороняти, тільки правду пізнати й до помилки признатись». До цього треба було мати велику відвагу, бо — як впевняє нас його життєписець др. Гербен — часи були безмилосерді. «Кого тоді проголошено за людину з національного боку непевну, від того навіть чеська собака була б не взяла шматка хліба». Удруге в ім'я правди виступив Масарик 1899 р., в різкому противенстві до всього чеського суспільства, з приводу процесу жида Гільснера, обвинуваченого в ритуальному вбивстві, в ролі його оборонця. До того, йому було важно показати світові, що чеський нарід настільки в культурному розвитку вже стоїть високо, що в ритуальний забобон не вірить. За це топтано честь Масарика з болотом і обкидувано зневажливою лайкою. Служення правді було теж головним нервом його парламентарної діяльності, в якій

обороняв свободу науки й панування правди перед клерикалами то знов демаскував злочинну роботу австрійської дипломатії супроти сербів, стягаючи на себе неласку й трону й правительства. 1906 р. катехити середніх шкіл (308 усіх) оскаржили Масарика перед судом за зневагу їх та релігії. Він у своєму запалі правди висловився був прилюдно, що багато їх займається донощицтвом і тим деморалізує молодь. У висліді Масарик був звільнений від вини й кари. І так ціле його життя повне епізодів, яких спільним заголовком могли б бути два словечка: за правду. Він учив Чехів боротись за здійснення чеської ідеї не тому, що вона чеська, а тому, що в ній і за нею є правда. Все життя хотів натхнути духом правди, і життя індивіда й семейне та суспільно-народне. «Правда повинна бути кожному з нас так святою як Гусові». За Гусом він пригадує Чехові, щоб правди глядів, правди слухав, правди вчився, правду любив, правду говорив, правду обстоював і захищав її аж до загину.

Правдивим бути — повинно стати програмою життя кожної людини й сильний лиш той, хто перш усього «вірить у правду більш, ніж у всі авторитети світа..., хто ніколи не зігнеться, коли його силують від правди відступити». Ще після великої світової війни Масарик, складаючи звіт перед народом про чеську дипломатичну кампанію на Заході проти центральних держав, підкреслює: «Одначе в тім завзятім бою ніраз ми не користувались неправдою. Такого дипломатичного бою мабуть іще не було в історії.»

Згідно з ученням позитивізму найвищим критерієм правди ставив Масарик науку. Правда лиш те, що встановила або може встановити об'єктивна наука. А що наука побудована на логічних законах розуму, то все протинаукове є й протирозумове. Наука є неначе найвищою представницею розуму, в якій він у своїй логічній формі всеціло виявляється. Науковластя це розумовластя, якому повинна підпорядкуватись вся практична діяльність. В її основу не

можуть бути покладені погляди, не справджені науковим розумом, які перейшли до нас традиційним шляхом від батьків або утворювались під впливом настроїв і бажань. Тільки об'єктивно-наукові пізнання можуть служити нам вірним дороговказом у житті. З другого боку вихідною точкою для практичної діяльності повинно бути докладне пізнання живої теперішньої дійсності, щоб на цій основі можна зміркувати, що треба робити ради поліпшення її в найблизчому майбутньому. Таким чином Масарик, проповідуючи науко- і розумовласть по принципу «Знання це сила», виявив себе з'ясованим раціоналістом (інтелектуалістом), з другого боку — реалістом, що намісць зітхати до славної минувшини, радив своїм землякам відкрити очі на теперішню дійсність і, пізнавши її як слід, стати до позитивної праці.

В часі, коли Масарик розпочинав свою діяльність на рідному ґрунті, панував серед чеських освічених кол патріотичний романтизм, що любувався чеською бувальщиною, жив здебільшого сенти-

ментальними настроями та тужливими мріями про майбутнє визволення, що прийде з царськими військами, при кожній нагоді співав «Гей Словане» й гордився своєю ненавистю до ворожого Німця. Та поза тим усім не мав ніякого позитивного змісту. Теперішньості не виносив і не знав дійсности. Реальні потреби народної маси були йому не цікаві та чужі, і сліпий на соціальну еволюцію, яка проходила на його очах, не розумів визвольного робітницького, соціалістичного руху, який швидко могутнішав і трівожив романтиків своїм непатріотичним реалізмом. Доцільної і пляномірної праці не було ніякої, бо й не було потреби, коли в душі жили надії на якийсь рятунок ізвідкільсь, на історичну немезиту то щастя або неминучий революційний зрив героїв, що одним махом розібють кайдани.

У свідомій опозиції до цієї романтичної утечі від реальної дійсности й праці виступив уже раніш талановитий поет і політик Гавлічек-Боровскі. «Мені — сказав він — куди миліший один живий

чеський юнак, ніж усі ці старославянські боги, що їх повигадував Колляр». Масариків реалізм, з'єдинений з раціоналізмом, уявляв собою вже певний обґрунтований у собі й заокруглений світогляд, який мав силу вибити романтизм із усіх його головних позицій. Звертаючись проти пересадного історизму, Масарик клав принцип: назад годі йти, можна йти тільки вперед, а щоб могли йти вперед, треба пізнати те, що є під теперішню пору. Намість історичного права, на яке звикли були покликуватись чеські провідники у своїх політичних домаганнях, він визнавав тільки природне право народу на вільне життя, — право, яке ґрунтується на теперішніх, живих та реальних потребах народу. Всі думки та погляди, які відстали як небудь від живої дійсності, треба заступити новими, прилаштованими до дійсного стану. Це торкається так само й усіх відсталих установ, як напр., церкви або держави. Церква не може сьогодні задовольняти освічену людину, бо її ясування світа й Бога,

учення про пекло або рай вже надто вражає своєю наївністю, і вона, глуха на вимоги сучасного життя, стала підпорою старого й несправедливого ладу. Основної перебудови потребує й держава, середовіччя по своєму духу й формі, яку вже переросли потреби розвинутих народів. Відсталий і мертвий цезаризм треба перетворити в живе й творче народовластя. Все, що не пристає до потреб дійсності, відхилилось од неї або їй суперечить, те є віджите й неправдиве. Тим проголошений був смертний присуд і над романтизмом із його сентиментальним культом бувальщини, непрактичним способом мислення, його неосвідомленістю, безпрограмовістю й пасивністю. Масарик приводив до свідомості й значіння те, що є, заступаючи так світ минулого теперішністю. Він вимагав, між иншим, щоб у політично-національному житті брались перш за все реальні обставини на увагу й після простудіювання їх була складена програма для дальшої діяльності.

Безчинній і безплідній контемпляції

бувальщини Масарик протиставив протилежну вимогу: пізнай дійсність і ставай до творчої праці! Історизмові протиставив реалізм, пануванню чуття — панування пізнавчого розуму й науки (інтелектуалізм), пасивності — активність.

Пізнавання дійсності повинно мати методично-науковий, об'єктивний характер. Тільки таке науково-об'єктивне знання уявляє собою безумовну силу, бо власне воно встановлює правду, а всі певні розрахунки щодо практичної діяльності мусять бути закладені лиш на правді, инакше вони були б помилкові й мусіли б закінчитись невдачею. Тому найвищим авторитетом у громадсько-народному житті повинна бути наука. Все індивідуальне й громадське життя в його відношенні до окремих клас, до народу, церкви й держави повинно бути закладене на об'єктивно-наукових пізнаннях та правді. Переконавання й погляди суб'єктивного характеру, що не знаходять наукового обґрунтування, підказані чуттям або бажанням, це здебільшого

пересуди, забобони, романтичні фантоми або пережитки минулого. Як не наукові й не розумові можуть спричинити багато помилок і шкоди. З'окрема політик потребує основної наукової освіти, бо ніде так як у політиці не мститься дилетантизм. Щоб могли критикувати державну політику, господарство, адміністрацію, треба розуміти механізм державного життя, а для цього потрібні основні студії на полі соціально-правничих наук. Через те пильною konieczністю є, щоб нарід подбав про освіту спеціалістів. Масарик передбачає — як колись Платон — державне стерно, у майбутньому, в руках добрих спеціалістів-учених.

Для перебудови життя на розумово-науковому принципі потрібна в першу чергу як найжвавіша культурно-освітня праця в народі. Вона повинна стати в першу точку загально-чеської програми. Освітній шлях це визвольний шлях, що веде до кращого майбутнього. Без освіти не може бути знання недостатків сучасного стану й тих засобів, якими треба

покористуватись для здобуття кращих умов. Розповсюдження освіти це передумова науко- і розумовлади. Без неї кермують життям одні химерні почування, процвітає романтизм і містика, а всі надії покладаються на долю, щастя або поміч Бога. Тільки освічена людина знає, що як усім у світі, так і людським життям правлять залізні природні закони, яких ніщо ніяким чудом не може хочби на малесеньку тільки хвилину змінити або припинити, та що врешті допомогти може людині тільки пізнання тих законів і згідно з ними наладжена діяльність. Московську інтелігенцію обвинувачує Масарик саме в тому, що вона забобонна, вірить у щастя, ґеній провідників, інстинкт народа то сподіється на православного Бога, що вона непрактична й важка до реальної праці. Широка східня душа сміється над західно-європейською науковою методичністю, програмовістю і систематичністю, — зраджуючи тим свою культурну недорозвинутість і середновічну відсталість.

Масарик був противником римсько-

католицької і взагалі кожної, їй подібної церкви не тільки через те, що вона наказує безкритично й сліпо вірити в догмати і в слова своїх попів, що її учення про об'явлення, чуда і т. п. не дається вже погодити з висновками сучасних наук і протирічить принципам розуму, що занепала під тягаром нутрішньої неправди, навчаючи одне й роблячи друге, але головно через те, що вона виховує людину в рабській залежності від Бога і в пасивному фаталізмі, наказуючи їй у всьому здаватись на його поміч і милосердя, сіючи зневіру у власні сили й байдужість до «земної, людської» мудрости.

Знання вважав Масарик за силу не тому, що воно є певною цінністю в собі, але з огляду на ту його неоцінену вартість, яку воно має для практичного життя. Саме собою воно було б мертвим капіталом, а прикладене у практичному житті стає силою, що спричинює поступ у напрямку досконалости. Такою силою стає знання у володінні активної людини, що користуючись його вказівка-

ми працює для досягнення нових і щораз вищих цінностей. І якщо живе в народі бажання побачити краще завтра, то треба пам'ятати одне, а це—що здійснити його може тільки його власна напружена праця, програмова й систематична, закладена на об'єктивно-науковому знанні й кермована розумом. Воля явиться тоді несиловано, як спілий результат плано-мірно виконаної праці. Масарик не погоджувався з так званим революційним рухом, який у 90 роках захоплював деякі гуртки чеської молоді. Тодішнє становище чеського народу не дозволяло сподіватись нічого путнього від революції й Масарикові було ясно, що тут не в революції річ, а в романтичних настроях. У зв'язку з тим він писав: «Світ стоїть і стояв на дрібній, систематичній, продуманій та постійній праці, а не настроях». З таких приблизно причин виступав Масарик і проти демагогії крайнього радикалізму, що заходився розбурхувати народні інстинкти. Інстинкти це сліпі сили, які не слід викликати, не підпорядкувавши їх розумові, бо як

самі собою сліпі не можуть нічого бачити і вести до мети. Масарикові був відомий тільки один правильний і певний шлях, яким повинен його нарід іти до своєї великої мети, це шлях невсипущої й організованої праці, закладеної на об'єктивних пізнаннях науки, під проводом освіченого розуму.

Реалізм, інтелектуалізм і активізм це були ті нові позитивістичні кличі, якими будив Масарик чеський нарід до нового життя. Про великий вплив його діяльності пише др. Гербен ось що: «Піднісся загальний рівень нашої думки й ціле життя отримало інший характер, бо ж Масарик, викликавши переворот у головах і серцях, провів саме ту духову революцію, про яку Гавлічек снував колись тільки сні. Народна програма Масарика перемогла народну кризу і вивела нарід із кризи, без огляду на те, чи він того хотів, чи спротивлявся. Громадське життя, що страждало під авторитетами осіб, вийшло як довголітній вязень із тюрми на волю, а авторитетом стало тільки переконання, сперте на дока-

зах, доказ проти доказу. В цілім нашім житті настали зміни...»*)

Шукаючи перехідного звязку між раціоналізмом Масарика і його ірраціоналізмом, який виявляється в його релігійности, я зупиняюсь ще раз на чуттєвому менті його психіки. Масарикові закидували часто чеські патріоти, що він не відчуває так сильно, як вони, що з нього сухий інтелектуаліст, без почувань. Йому дорікали браком любови до свого народу. Як би любив — казали — не міг би так гостро критикувати й відбірати йому те, що є для нього найсвятіше. Це правда, що Масарик умів до певної міри неначе вийти поза межі своєї залежности від почувань і на багато речей, до яких інші могли ставитись тільки з захопленням, пошаною то подивом, він міг дивитись розумово й критично. Завдяки цій своїй здібности він зумів покласти край брехні про рукописи, спокійно й холодно розбірати національні проблеми, не показуючи при

*) Dr. Jan Herben: T. G. Masaryk, 1. díl, str. 107.

цьому найменшої пії ненависти до ворога, бачити виразно плями й хиби чеської душі й воювати з неправдою навіть проти своїх. І як уже вгорі з'ясовано, Масарик стояв за розумовластя. Почування вважав за невидючі сили, які не можуть бути провідниками. Тому на його думку сильним являється той, хто вміє панувати почуваннями. Виступав проти кожної політики, закладеної на почуваннях, і самої моралі не хотів віддати під провід виключно почувань, хоча в етиці був одної думки з емоціоналізмом. Він не заперечував того, що властивим мотивом морального поведіння є почування, але не годився з тим, щоб моральне виховання будувати тільки на вихованні почувань. Не поділяв теж становища Сократа-інтелектуаліста, який учив, що вистачить те, що добре, пізнати, щоб добре робити. Він домагається тільки контролі розуму над почуваннями. Розум мусить просвічувати сліпим почуванням і кермувати до мети. Тільки не всі почування були йому рівновартісні. Корінем великого

зла вважав, наприклад, почування страху, який панує там, де немає свободи й де є гніт та терор. «Зі страху люди брешуть і зі страху роблять насилля». Тому передумовою уморальнення людини є усунення страху. З цього боку дав сам багато доказів своєї невстрашимости, вистоявши під прапором правди, яку захищав, кожний раз до кінця. Так само не одобрював ненависти, якою дихає звичайно національно-визвольний рух. Не учив теж, що ворога треба любити, але й не оцінював патріотизму по температурі ненависти. Патріотизм, який живе одною ненавистю до ворога, не є патріотизмом. Цей народжується й росте з любов'ю до батьківщини й народу. Але й тут робив Масарик важні застереження. «Любов до батьківщини й народу — пише він у своїй розвідці «Національна філософія новіщої доби» — буває різна як кожда любов. Міняється. В романтичній добі є інша ніж у добі натуралізму. Сентиментальна любов романтизму, проіснувавши одне століття, минає. Гавлічек знав уже інший

спосіб любови до батьківщини: критику, мужність, прямість. Неруда теж: любов мусить бути усвідомлена, якщо треба, щоб єдність була сильна. Люде бояться усвідомленої любови. Але ж можуть і темні сторони знати, а людину все таки любити. Фільософічне усвідомлення не виключає любови. Патріотизм проявляється густо-часто негативно, заперечуванням чужого. Не один ненавидить Німця, але для своєї чеської справи багато не робить. Велика скількість людей, які не мали б спромоги виявляти свою любов шовінізмом проти другого народу, дійшла б швидко до кінця зі своїм патріотизмом. Позитивна любов є чинна, з'ясована й свідомо програми праці. Тямка любови до батьківщини мусить бути продумана й усвідомлена. Хто любить батьківщину, мусить знати теж, що повинен робити. Чинна любов це повинність праці». — Тим дав Масарик і свою відповідь на всі ті завваження, які роблено йому з докором безчуттєвості. Він зовсім не відбрав значіння почуванням у житті, тільки мав на

увазі нові форми й способи почування, відповідні новим вимогам життя. Як щодо розуму і знання, так і тут щодо чуття, він старається зреалізувати свою активістичну програму. Розум і знання повинні освітлювати шляхи й цілі, почування ж мають давати безпосередній імпульс до творчої *праці* під неустанним доглядом інтелекту, який знає мету й шлях. Тим визначав Масарик ясно ту функцію, яку виконувати повинні почування в межах загальної програми, і зрозуміло, що виходячи з точки погляду саме цієї програми, не міг залишити проводу й повної незалежності якраз за почуваннями. Був противником усякого розпливання в почуваннях, які не стоять в залежності та під проводом інтелекту й до нічого не з'обов'язують, ніякого діла не викликають. Якраз це було розкішшю нутрішнього життя романтизму, який Масарик так послідовно поборював. Він поклав перший наголос на позитивне діло, а для діла важніший є розум зі своїм запасом знання, ніж імпульсивне почування. Це

пішло на вагу в другу чергу і примат припав інтелектові.

Але можна спорити за те, чи Масарик теоретично оцінив як слід силу почувань, і завважити, що вони являються не тільки імпульсами для діла, але й нашим думкам визначають напрямки, та що цілком об'єктивне, емоціонально не за-крашене знання можливе тільки в певних межах, а особливо важко є бути об'єктивним у справах власного існування. Можна й у філософії Масарика знайти чимало прикладів на те, як утворюються цілі погляди без об'єктивно-наукової аргументації, а просто силою суб'єктивних емоцій. На такому суб'єктивному підкладі стоїть його дуалізм із ученням про владу духа над тілом, вся його релігія й національна філософія. Масарик не був тільки холоднотверезою людиною, якої мислення підлягає в кожному менті одним законам розумової логіки. Важне те, що закони цієї логіки нагинались тут і там до бажань серця й виводили думки, які його задовольняли б. Навіть саме його учення

про підрядність почувань супроти інтелекту не було об'єктивно-науковим висновком, тільки йшло на зустріч бажанню покласти край романтизмові, непридатному для тогочасної стадії чеського життя. Масариком керували почування в більшій може мірі, ніж це з першого погляду на зверх виявляється. На їх ґрунті й під їх проміннями зростав — без перебільшення можна сказати — цілий його світогляд, призначений не для задоволення цікавості незворушного інтелекту, байдужого на все зле й добре, а для того, щоб повищити свій нарід, підіймаючи його на ступінь світової потенції. Чуттєвість Масарикової індивідуальності вперше підкреслив др. Гербен, для якого вже перші вияви творчості Масарика були ознакою того, що «цей професор філософії й достотної науки є *істотою наскрізь чуттєвою*, та що врешті любить, як бачиться, мистецтво й поетів більше всього». На основі власних споминів пише Гербен далі: «Була це чимала праця з'ясувати собі те все в голові. Але вся

дальша обсервація потвердила, що Масарик є чуттєва людина, не інтелектуаліст. І стало мені ясно те, що цілий його світогляд збудований є більше на літературах і великих письменниках, ніж на фахових філософах, і що саме тому є його власна філософія так життєва, багатобічна і приступна та що вона не є ніякою замкненою й обмеженою системою. Іншого філософа розгорнеш і зараз із перших сторінок пізнаєш: це Гегелівець, це Гербарівець, це Контівець, це Шопенгаверівець... Масарик є Масариківець... Пізніше переконався я з досвіду, що насправжки Масарикова книгозбірня складається може більше з поетів і мисців усіх народів, як із фахових філософів, та хоча він і знає напр. славянофільських філософів (Кіреєвського), то значно більше жие Достоевським».

Тими першими творами, які відкривали Гербенові чуттєву основу індивідуальности Масарика, був виклад про Паскаля, в якому він углиблювався в нутрішню боротьбу цього філософа, що

бився між розумовими сумнівами й релігійними вимогами серця, і розвідка про студіювання поетичних творів. У викладі про Паскаля Масарик прихилився до вимог серця, а в другому творі висловив погляд, що мистецьке пізнання, себ то пізнання ірраціональне, альоґічне, засноване на безпосередньому спостеріганні та схоплюванні суті речей, є найвищим пізнанням людини. «Кажу це — пише Масарик з цього приводу — як людина, що віддається абстрактній науці, цілком щиро, бо й насправжки ніщо так не підносить, а може й не поучує так людину, як саме мистецький твір. Пізнання справжнього, великого місця є найдоскональнішим ясуванням світа, бо воно стоїть у безпосередньому звязку з самими речами».

Визнаючи по одному боці розум, що утворює науково-об'єктивне знання, за найвищого суддю й провідника в житті, Масарик знає по другому боці ще один світ, до якого шлях провадить не через розум, а попри розум — безпосередньо до самої суті речей. Тим світом є світ

мистецтва й релігії. Великі мисці відкривають те, чого в речах не спостерігає наука, а релігія встановляє присутність Бога в універсумі. В цих питаннях Масарик розійшовся різко з поглядами позитивізму й виступив рішуче проти атеїзму, який об'єднював у собі різні течії, що виходили зі скептицизму, матеріалізму то позитивізму та під іменем лібералізму то вільнодумства розповсюджувались поміж інтелігенцією. Для Масарика Бог це правда, яку «розумом докзати не можемо, але яку пізнаємо цілою своєю істотою». Її певність засновується на нутрішньому переконанні, яке не спротивляється вимаганням наукового розуму.

Тут саме й лежить цей зворотний та осередковий пункт у Масариковому світогляді, де немов з'єднуються дві основні протилежності: позитивізм з теологією, наука з релігією, раціоналізм з ірраціоналізмом, інтелект з чуттям, як окремою пізнавчою силою, західне європейство з славянством, Конт із Достоевським, ХІХ вік із добою чеської ре-

формації — добою великих релігійних змагань. Масарик — завважує влучно проф. Радль у своєму нарисі про його філософію*) — розійшовся з позитивізмом, бо, «як Славянин глядів Бога й так з'єднав славянську тугу до вічності, яку знаходимо в Достоевського, з західно-європейською розумовістю й науковістю.»

Релігії надає Масарик значіння рівнорядне з наукою. Ця є важна своїм знанням, конечним у боротьбі за доскональніші форми існування, а релігія визначає останню ціль життя у звязку з вічністю й робить його з внутрішнього боку вартісним та самопевним. Проти всієї ліберальної течії свого часу Масарик захищав релігію, вважаючи її за річ не пережиту й не зайву. У своїй парламентарній промові проти клерикалізму, відбиваючи закиди що до безрелігійности, він заявляв: «Я не позитивіст і не ліберал, для мене релігія є корінем духового життя й культури». У книжці «Модерна

*) У збірнику «Masaryk Osvoboditel» 1920.

людина й релігія» писав: «знаю власне лише одне питання, питання релігії, воно було, є, й повсякчасно буде», або: «найголовніше питання, це питання про мету життя людини». В безрелігійности добачав Масарик головну причину сучасної духової кризи в Європі. Через те, що новочасна людина наслідком підвищеного рівня своєї освіти не може вже далі приймати учення церкви за правду, а нової релігії, згідної з новочасним науковим світорозумінням ще не змогла собі утворити, вона переживає важкий неспокій. Задовольнившись на якусь хвилину атеїзмом то матеріалізмом, вона переймається скоро протилежними настроями, шукаючи їх у буддизмі, містицизмі й теософії. Втративши Бога, вона почуває у глибині своєї душі пустку й безцільність життя. Сама наука їй не вистачає, а нової релігії ще не знайшла. Цією кризою, спричиненою занепадом віри, з'ясовує Масарик між иншим сучасний зріст статистичних цифр самогубства, сучасний песимізм і декадентизм, шукання самозабуття в нігілізмі то в грубому ге-

донізм і т. п. На його думку релігія потрібна людині хоч би ради самої заруки, що світ та життя не є безцільною грою таких же безцільних сил природи, що все те врешті для якоїсь вищої й розумної цілі є й діється. Релігія дає людині віру у вічне життя; з цієї віри пливе найвища надія, що її спонукує цінити й любити життя. Ставлючи людину перед обличчя вічності, вона будить у ній і підтримує її у свідомості цієї вічності й охороняє її тим перед дрібязковою турботністю. Людина не буденніє, якщо вміє дивитись на світ і події до певної міри під кутом вічності (*sub specie aeternitatis*). Врешті релігія «змушує людину жити й поступати всюди так, неначе б вона стояла безпосередньо перед очима Бога». Релігія є найпевнішою основою моралі.

Тільки цією релігією не може бути учення католицької церкви. Тонке сумління правди розвело Масарика з католицизмом уже в гімназійній лавці. Ще будучи учнем п'ятої класи гімназії в Берні, він попав в гостру перепалку з

управою школи якраз з приводу релігії. Заявивши катехитові, що до сповіди вже більш не піде, бо не відчуває її потреби, опинився по неволі в канцелярії директора. «І я — начав директор — теж не вірю у всі ті попівські науки, але я як директор маю обов'язок робити те все, що наказують приписи»... На це відповів йому 19-літний Масарик: «Хто робить проти власного переконання, той — нікчемник». Цей крок приневолив його перебраться з Берна до Відня. Тут у восьмій класі переписався на протестанську релігію, а 1880 р. — після проголошення догми про непомильність папи, — виступив цілком формально з католицької церкви. Але й протестантизм не задовольняв його вповні. Він відчував увесь час потребу нової підвищеної релігії, шукаючи подекуди духа й змісту для неї в добі чеської реформації, зокрема в Чеських Братів. Ця нова релігія по сучасних вимогах повинна перш усього стояти в гармонії з наукою. Учення церкви про об'явлення, чуда, допуст або поміч Бога, рай і пекло проти-

виться науці й розумові і в його правдивість може повірити хіба ще неосвічена та примітивна людина. Нова релігія не може бути закладена на сліпій вірі в учення церкви. Сучасна людина може вірити тільки в те, що впливає з її самостійного переконання, що вона сама перед власним розумом і чуттям визнає за правду. Церква, живучи духом середновіччя, забороняє вільно думати, досліджувати й критикувати й так гальмує вільний розвиток духової культури. Нова релігія підтримуватиме дослід людського розуму й працюватиме в дусі поступу. Церква присипляє активність людини, навчаючи, що все так, як воно є, є з волі Бога, і що небудь робить людина, то вислід залежний від Бога. Напроти цього нова релігія учить, що так, як воно є, є наслідком кепської її праці без знання, або її безділля, та що вислід праці залежний є від вкладеної в неї енергії, уміння й знання. Церква віддалилась від первісної науки Христа й стала по боці аристократії. Нова релігія може бути тільки демократична й

стояти за народовластя. З духом часу не погоджується й проповідування аскетизму (цілковитої здержливости, постів і т. д.); нова релігія не буде касувати законів людської природи.

Так у загальних рисах уявляв Масарик ту релігію, якої шукає нова людина. Одначе він сам релігійної системи не утворив, хоча написав багато цінних уваг про суть і значіння релігії, стараючись дати їй філософічне обґрунтування. Що торкається ідейного та річезового змісту його власних і принагідно висловлених релігійних поглядів, то тут ідуть на увагу головню дві ідеї: Бог і безсмертна душа. Бог це по його непохитному переконанні найвищий справедливий розум, що визначив усьому свою ціль. Таким робом усе, що є, має своє призначення, якому служить. Кожна людина, як і кожний нарід, має призначення виконати певне завдання, для якого він має саме найкращі здібности. Зрозуміти те своє найвище, Богом призначене завдання і посвятитись йому, значить — виконувати волю Бога та

жити релігійно. Зрештою є кожний сам паном своєї долі. Згідно з ученням деїзму Масариків Бог не творить чудес і не порушує природної закономірності. Другим головним мотивом Масарикової релігії являється віра у вічне духове існування людини, з тим, що це вічне життя не починається щойно після смерті, тільки вічним є воно вже тепер. Кожна хвилина життя людини це один мент у цій її вічності. Треба дбати про освіту й підвищення духа, щоб те вічне життя було змістовніше й доскональніше. Віра в невмірущого духа велить кожному з нас з увагою ставитись до другої людини, бо кожна являється вічністю у собі. Без цієї віри було б це життя розпучливо безнадійне. «І подумати годі — завважує Масарик — щоб дух наш умірав ураз із тілом».

На релігію повинна спиратись мораль. Тим являється Масарик прихильником гетерономної етики, яка обґрунтовує мораль волею вищою за волю окремої людини й робить її абсолютною цінністю, наскільки цією вищою силою, що дає

їй санкцію, являється сама вічність в істоті Бога. Полемізуючи у своїх «Ідеалах гуманности» з цього приводу з марксизмом, який учить про релятивність моральної ідеології, залежної від економічного становища даної класи, Масарик обстоює той погляд, що не зважаючи на всякі різниці й відміни моральних світоглядів є все таки певні моральні засади й переконання, які геть усі без різниці визнають за важні. Тим кожна мораль має рівночасно щось загально важне в собі, що й уявляє собою абсолютну суть її. «Суть моралі всюди є одна й та сама й вона є тим, що з'єдинає всі моралі в одне». Ця абсолютна суть остає повсякчасно незмінливою, в той час як усе инше в окремій моралі може змінитись і еволюціонувати. Наскільки яка мораль не еволюціонує враз із розвитком культури, вона переживається. Тим то й Христова етика, хоча в основі своїй — що до любови ближнього — і неперевищена досі, то в подробицях уже не задовольняє, бо навчас напр. з погордою ставитись до земного

щастя або вивищує дівоцтво над материнство то що.

Абсолютна суть моралі мусить мати своє джерело в надлюдській і надземній істоті, якщо вона має бути авторитетною для людини й зобов'язувати до безумовного поважання своїх наказів. Тільки, значить, релігія може зробити мораль трівкою й непорушною, а це важне, бо ж мораль є самою підставою людського життя. Мораллю все стоїть і враз із нею паде. Мораль дає внутрішню міць народам, від моралі залежить їх розцвіт і упадок. З причини занепаду моралі щезли зі світової арени історії Греки й Римляне, а Чехія спокутувала моральний гріх своєї шляхти, що закріпостила чеські села, трьохсотлітнею неволею. Закріпощений нарід не явився тому в критичному менті на Білій Горі. До великої війни Масарик підбадьорував свій нарід, пригнічений свідомістю своєї нечисленности напроти великості ворога тим, що накликавав до організування моральної переваги: *Не так важне, скільки нас, як важне те, які ми є.* А

після війни, коли вже Чехія стала вільною й самостійною, звертається він у своїм післанні до народу (22. грудня 1918) з осторогою: «Самостійність не втримає народу, нарід мусить утримати самостійність, а це може осягти тільки його *мораль і освіта*». Коли не стало авторитету коронованої голови і враз із насильним режимом минулись і насильні засоби підтримування ладу в державі, треба щоб місце їх у демократичній республіці зайняв *«авторитет моральних принципів»*.

У звязку з таким розумінням ваги моралі ясно, що Масарикова філософія це головним чином етика. Бажаючи натхнути все чеське життя, так індивідуальне, як і загально-народне, етичними ідеалами, він не мав на меті — як сам визнає в «Ідеалах гуманности» — творити етику оригінальну, тільки вибрав із відомих уже етичних систем те, що являлось йому й на далі цінним та гармоніювало з основним напрямком його стремлінь. Масарикова етика не розходиться в суті своїй із етикою Хри-

ста, шукає зв'язку з етичними стремліннями чеського народу в рядах Гусових визнавців, Чеських Братів, до яких належав між іншими великий педагог і чоловіколюбець Іван Коменскі, наближується до поглядів селянського філософа Хельчіцького, що на цілі століття випередив у головних ідеях учення Толстого, і лишається вірною головному напрямкові чеської думки в добі відродження, захопленої культурно освітніми стремліннями 18 віку й Гердерівською ідеєю гуманності. Не без впливу на Масарикову етику був врешті Достоєвський або й англійський універсальний утилітаризм Дж. Ст. Мілля. У висліді дав Масарик своєму народові *етику гуманності*. Нею сповнена вся його філософія, так що можна б без перебільшення назвати її філософією гуманності, а Масарика як філософа — гуманістом.

Що таке гуманність? На це дає відповідь Масарик словами: «Бути людиною й у кожному бачити людину, рівну собі». Гуманність, те саме що людяність,

не дозволяє нікого кривдити й наказує бути для других справедливим джентльменом. В ім'я гуманности я повинен домагатись слухних прав для себе, та рівночасно я повинен признати такі самі права другим. Боротись за своє право й шанувати людське право других — це гуманність. «Гуманність — пише Масарик у першому реченні своїх «Ідеалів гуманности» — це чудове гасло, яке сьогодні має те саме значіння, що в середновічній добі слово—християнин. В цьому слові втілені всі сьогоднішні найкращі бажання й стремління людства.» — У здійсненні ідеалу гуманности знаходить він, як свого часу Гердер — властиву мету людської історії. Від виступу Христа, крізь гуманізм і реформацію та французьку революцію з її високими кличами як «рівність, братерство й воля», аж до останніх днів іде безпереривний процес реалізації ідеалу гуманности. Де-далі стає цей процес щораз інтенсивнішим і сьогодні ми являємось свідками великих визвольних рухів у лоні поневоленої кляси і окремих народів, ви-

звольного руху жінок, боротьби за право дитини то що, а рівночасно бачимо живе стремління до міжнароднього та вселюдського зближення та об'єднання, що знаходить свій тимчасовий вислів у сучасних інтернаціональних спілках. Всі ці рухи доказують одне, а це, що людина всюди визволяється, що здійснюється людськість.

До служення цій загальнолюдській ідеї гуманності покликає Масарик свій рідний нарід. На шляху її реалізування він зрозуміє своє призначення, зможе виявити щойно справжню силу свого духа і стане в житті і в творчості великим. *«Малий нарід тільки той, в якого малі думки.* «Чеський нарід повинен ці вселюдські ідеали взяти за свої так, як це робили його великі батьки: Гус, Чеські Брати, Коменські, — щоб йому малим не бути й видобутись із низин невідомости, пониження й поневолення до ясних вершин. «Правду сказав Достоевський — завважує Масарик у своєму післанні до чеського народу з 7. квітня 1920, — що окремі люде почувають тугу до все-

людськості й що таку тугу має й кожний нарід, бажаючи злетіти вище свого національного виднокруга і з'єдинитися з цілим людством». Масарик бачив, що такою саме великою тугою сповнені найзмістовніші періоди чеської історії, як доба реформації та відродження, і беручи далі на увагу те, що саме в цих періодах найкраще висловилася чеська душа, він приходить до висновку, що чеський нарід, щоб бути вірним собі, своїм природженим здібностям і своєму післанню, не може міняти властивого йому й ясно в історії визначеного напрямку свого почування й творчої думки. Він повинен, після свого пробудження до нового життя, прямувати далі тим шляхом, по якому перед століттям йдучи дав світові Гуса й Коменського, та йти далі піоніром у великих змаганнях задля добра й доскональності всього людства.

Життя народу розуміє Масарик по зразку життя окремої людини. І життя народу, розвиваючись, накреслює одну безпереривно замкнуту лінію, є в собі тяглою єдністю, виявляючи одну душу, й

прямує до певного одного пункту, як своєї власної індивідуальної мети. В противному разі воно попало б у різкі суперечности з собою, страждало б хаотичним розладом, який убиває творчість. Задля цієї внутрішньої єдності Масарик, хоча реаліст і великий противник історизму, уважав усе таки за річ кінечну сполучити теперішнє чеського народу з його минулим, дану дійсність з історичною. Вглиблюючись у минуле, він старається пізнати індивідуальне уздібнення чеського народу й віднайти той шлях, яким він повинен іти далі з теперішнього в майбутнє, щоб не загубив свого духового «Я», яке утворюється й могутніє під умовою утримування звязку з минулим і заховування до теперішнього розвиткового та ідейного напрямку. Релігійні та гуманістичні ідеали, для яких чеський народ — як ось у чесько-братському рухові, — виявив у минулому стільки запалу, повсятності й активності, повинні просвічувати йому й у теперішньому й у майбутньому, бо тільки у змаганнях до тих ідеалів він

сильний і великий. В їх душі жити й творити це його національне завдання. Таким робом Масарик визначив своєму народові певну функцію в універсальній програмі людства, бажаючи зробити його вартісним культурним чинником світової та загальної ваги.

Прибувши в 32 році життя з Відня у Прагу, він як людина з широким духовим обрієм, зі світовими поглядами й настроями, скоро відчув усю провінційнальну відсталість, безвартісну дрібязковість і вузькогрудість чеського патріотизму. На ґрунті цього незадоволення виростала вся його програмова критика й національна філософія, яка вкладала чеське життя в загально-людські рямці й виводила його на світовий шлях, з'єднуючи його стремління зі стремліннями всього людства. Вона відсвіжувала для того в свідомості чеського народу великі ідеали його великих батьків і переконувала, що людськість це не абстракція й не фікція, а жива і здійснима ідея, якщо за словом піде позитивна, серйозна праця. Праця це одна

з найперших вимог, які ставить Масарикова етика гуманности. Не сентиментальне спочуття, тільки праця є конечна для того, щоб в основі життя ввійшли принципи гуманности. Чим та праця тихіша, дрібніша й звичайніша, тим вона цінніша. Найціннішою називав Масарик саме ту працю, якої всі цураються й ніхто не хоче робити. Його великою заслугою треба покласти якраз те, що він умів у свій час збудити пошану до цієї щоденної, на око неважної та систематичної праці, яка є властивою основою всякого гаразду й сили.

Реалізування гуманности виключає всі засоби, які протирічать духові гуманности, як кровопролиття, замах на життя, пімсту й усяке інше насилля на ворогові. З цього боку Масарик підходить близько до етики Толстого, з яким був особисто знайомий й до якого аж тричі навідувався в Ясній Полянї (1887, 1888 і 1907). Одначе в головних питаннях їх погляди розійшлися. В той час, як Толстой наказував не спротивлятися злому, Масарик уважав спротив, на-

віть у формі насилля — з залізом у руках, на випадок конечної самооборони за дозволений. Масарик не поділяв також безумовного пацифізму й антимілітаризму Толстого. Беручи на увагу реальні умови життя, він був схильний іти в своєму гуманізмі на всякі неминучі уступки. Доказом цього являється вся його підчас-воєнна діяльність, присвячена справі чеського визволення. Організуючи в Росії чеські легіони, він писав у своїх палких покликах до чеських борців: «Між ними й нами мира бути не може. Ніж на ніж аж до кінця!» — слова, які ми ледви були б почули з уст Толстого.

Одною з форм та течій гуманізму називає Масарик соціалізм і є його щирим прихильником. Соціалізм, що бореться за права робітничої класи, бореться рівночасно за права людини. З ученням соціалізму, з'окрема цього християнського соціалізму, познайомився Масарик іще як учень гімназії в Берні, мешкаючи в бідній сім'ї шевця, який брав його звичайно з собою на соціалістичні сходи, що відбувались за містом (кінець 60 ро-

нів). Нове учення запало молодому Масарикові глибоко в душу, тим паче що він як син слуги на державних маєтках, в одній із моравських закутин, дуже добре знав і відчував злидні наємного робітника й сам мусів боротися з чималими злиднями, починаючи з найранших років свого життя, зданий увесь час тільки на те, що зміг заробити приватними лекціями. З соціалізмом пройшов Масарик першу школу гуманізму, який потім поширювався в його думках, переходячи з вузких, класових рямців у ширші й загальніші, що обіймали й інші класи й нарід, що складається з різних клас, і ціле людство, як збір окремих народів. Його предметом стала проблема людськості взагалі, де б вона не була. У відношенні до соціалізму знаходив Масарик у чеської патріотичної інтелігенції мало розуміння і з цього приводу бували між ним і нею великі різниці. Тоді як чеська інтелігенція, нехтуючи природну тенденцію соціального розвитку, добачала в робітничому соціалістичному рухові загрозу для

чеської нації, Масарик забірав голос на захист соціалізму («Чеське питання» «Соціальне питання» і т. и.) навчаючи, що нація не абстракція, тільки живий колектив, у якому найбільший відсоток припадає саме на класу визискуваних і кривджених, та що не можна допомогти народові, не помігши рівночасно тим, які являються головною масою цього народу. Він стояв на тому, що рівність, воля й братерство не фрази, а живучі й конкретні вимоги гуманности.

Однак Масарик не був визнававцем сучасної Марксівської теорії соціалізму, яку зі становища власних поглядів критично розібрав у «Соціальному питанні». Як гарячий противник матеріалізму, не міг бути прихильником марксизму, який духовному життю не надає самостійного значіння й усе, що в людському світі діється, з'ясовує тільки економічними причинами. Масарик визнає — як дуаліст — владу духа над тілом і людським ідеям та моральним тенденціям приписує не менший вплив на хід історії, як економічним чинникам. Покликаю-

чись на добу чеського реформаційного руху, він доказує, що економічно-соціальні умовини бувають иноді вислідом релігійно-моральних поглядів, що під той час панують. Зрештою завдання соціалізму бачить Масарик не тільки в одній боротьбі за матеріяльні гаразди робітника аж до його повного економічного визволення включно, за встановлення восьмигодинної праці, справедливої плати і т. ин., але й у праці задля його духовного підвищення, піднесення низького рівня його освіти та виховання його в дусі найкращої моралі, без якої він не вмітиме жити й не стане щасливим після того, як здобуде кращі матеріяльні умови для свого життя. Робітники потребують не тільки усвідомлення в економічно-соціальних питаннях, а й у філософічних та релігійно-моральних. «Соціалізм це не тільки питання шлунка, а й духа». З особливим натиском підкреслює Масарик konieczність викорінення алкоголізму й проституції, не забуває й на потребу організування здорового спорту та веселої розваги. На-

проти класового соціалізму він виступає соціалістом у найширшому розумінні. Є гуманістом і має на увазі всіх кривджених і понижених узагалі, без огляду на те, до якої б суспільної класи вони не належали і яку б працю не виконували, фізичну чи духову. Допомоги потребують на його думку всі слабкі, до яких належать не тільки всі поневолені, а й фізично хворі, усі моральні нещасливі, каліки і т. д.

У противенстві до марксіського колективізму та комунізму, для якого властивою «людиною» являється щойно цілий колектив або маса і який думає власне про права й поліпшення буття маси, Масарик стоїть на становищі індивідуалізму. Індивідуалізм він називає теж одним із стремлінь гуманізму й вимагає справедливості теж у відношенні до прав і потреб людини як осібняка, бо маса це ніщо инше як тільки збір індивідів і не може бути щасливої маси без щасливих людей. Щоб маса могла стати ліпшою, як вона є, мусять окремі її члени стати ліпшими. Її вар-

тість у цілому залежна від вартости тих, що її складають. Тому Масарик, маючи власне на увазі удоскональнення маси, однаково, чи нею буде в данім випадку тільки одна кляса чи весь нарід — домагається енергійного виховування сильних та гармонійних індивідуальностей. Для гармонійности треба рівномірно розвивати всі душевні здібности й не занедбувати тіла, а для того, щоб сильною стала людина, треба виховувати її так, щоб вона любила правду й непохитно за неї боролась, вміла панувати собою й жити згідно зі своїм сумлінням, щоб вірила у своє життєве завдання й неустанно працювала для досягнення своєї життєвої мети.

З соціялістичною доктриною не погоджується Масарик далі щодо того значіння, яке вона надає клясовій боротьбі, вважаючи її за властивий зміст і пружину історії. Для нього клясова боротьба це небажаний стан, який треба по змозі ліквідувати через послідовне усування його причин. Як еволюціоніст, що краще майбутнє уявляв можливим тільки

як вислід систематичної і довгої, з'окрема культурно-освітньої праці, і як гуманіст у повному значінню цього слова, відкидував у принципі революційні засоби боротьби. Врешті, як син поневоленого народу, підходить Масарик до національного питання з глибшим розумінням і з більшою увагою, ніж це робить марксівська доктрина, яка виникла в межах народу-пана.

.....
.....

Учення Масарика прийнято визначати терміном реалізму. Як реаліст, він зробив перелім у чеському національному культурному й політичному житті, побиваючи на кожному кроці романтизм. Одначе реалізм не є висловом всієї його творчости та діяльности. Це тільки одна риса її, яка, будучи тільки з огляду на своє практичне значіння важнішою за інші, приковувала до себе пильнішу увагу. Коли ж глядіти на Масарика з дещо дальшого становища, звідки можна охопити його індивідуальність у її цілому, то годі не завважити, що найглибша

суть її не в реалізмі й не в інтелектуалізмі. Вона ховається в його гуманізмі, а цей має знову своє джерело не в собі, а в його небуденному ідеалізмі та оптимізмі. Без перебільшення, — Масарик це один із найвидатніших ідеалістів та оптимістів останніх часів. Він глибоко переконаний у тому, що є добрий і справедливий Бог, що душа не вмирає, тільки живе вічним життям, що тіло підпорядковане є наказам її волі. Він вірить у силу людських ідеалів, у певне призначення так окремих людей як і народів, в останню мету всього того, що є й діється, і в абсолютну мораль, яку підтримує Бог. Масарик любить людину і вірить у її доброту. «Людина з природи є слаба й крихка, але вона не є в суті зла». Він збиває учення англійського філософа-утилітариста Бентама про суб'єктивно-еґоїстичний підклад усіх добрих учинків і протиставить йому своє переконання, що людина має в собі природжене й цілком безкорисне спочуття для другої людини. Він вірить теж у поступ людства в напрямку ідеалів гуманности

й демократії. Дарвінівська теорія, яка з'ясовує поступ перемогою сильнішого над слабшим у безупинній боротьбі за існування, може викликати зневіру в здійснимість демократичних ідеалів гуманності й являться доказом на користь протилежного світогляду — як Ніцшеївського аристократизму. Одначе вона побудована на спостереженнях із фізичного світа. В моральному світі виступає другий чинник поступу, а це — симпатія людини до людини, із якої випливає гуманність. Вона змякшуватиме гострість фізичної боротьби за існування. Це дає Масарикові заруку реальности ідеалів волі, рівности й братерства. Під час світової війни ця його віра в чарівну силу ідеалів гуманности стала врешті так велика, що день їхнього здійснення здавався йому дуже близьким. Сповнений таким сподіванням писав свою «Нову Європу» й закінчив її словами захоплення: «Ісус, не Цезар, це ідеал і гасло нової демократичної Європи».

Поруч ідеалізму — рідка гармоній-

ність духа в Масарика, без бурхливих внутрішніх переворотів і боротьби з самим собою, без періодів внутрішнього розладу, сумнівів або зневіри. Тихий, гармонійний ріст аж до повного свого розцвіту, до самої крайньої межі своєї великості. Між інтелектом, волею і чуттям — непорушна рівновага, невимушена згідність. Протилежні подекуди ідеї й напрямки складаються в його світогляді в гармонійне ціле. Релігія обєднюється з наукою, вимоги серця з вимогами розуму, теорія з життям і життя з наукою, реалізм з ідеалізмом та історизмом, націоналізм з міжнародними стремліннями та соціалізмом, індивідуалізм іде на зустріч колективізму, гуманізм погоджується з конечністю збройної й кровопролитної боротьби з ворогом. В Масарикові виявився талановитий синтетик, що з'єднляє роз'єднане й розкинуте, зглажує суперечности й впорядковує хаос, встановлюючи у всьому гармонію, яку почував у самому собі. Сильне почуття потреби згідности між словами й переконаннями, думками й вчинками, окре-

мими поглядами й об'єктивною дійсністю зробило його гарячим борцем за правду й науку, а противником клерикального обскурантизму й національного романтизму. У чеське життя, яке безладно хвилювало навколо нього, бажав увести якусь програму й сполучити його теперішність із духом минувшини, підкреслював потребу гармонійного виховання й поборював усі ті напрямки людської думки, які спричиняють внутрішній розлад і дисгармонію в людині й роблять її безсилою, до життя нездатною. Наладжував гармонійне відношення між індивідом і масою, клясою й нацією, нацією й людством — захищаючи індивідуалізм, демократизм і гуманізм. В одному з останніх післань до чеського народу між иншим пише він: «Є нашим завданням згармоніювати наші національні стремління зі стремліннями инших народів і цілого людства». Важним чинником у ділі мирного співжиття народів являлась йому релігія. Її вважав за потрібну не тільки для того, щоб людський атом не затратив зв'язку з вічні-

стю, але й з огляду на міжнародне життя, в якому вона може з'осереджувати різні змагання, спрямовуючи їх до одних і спільних вищих цілей та ідеалів. Вона дає окремим групам людства змогу, в мирі і злагоді йти до спільної найвищої мети, до «вселюдської гармонії».

Друмарз
«ЛЕТИОГРАФІЯ»
Praha Vršovice, Sámkova ul. 665.